

VAKIFLARIN SOSYAL POLİTİKA İŞLEVLERİ VE GÜNÜMÜZDE ARTAN ÖNEMİ

Arş.Gör. Mehmet Merve ÖZAYDIN*

I. GİRİŞ

İnsanların birlikte olmaları, yaşamın temel amaçlarından olan yardımlaşma ve dayanışma duygusudur. Türk milletinin sahip olduğu tarihi ve kültürel mirasın en önemli kaynaklarından olan vakıflar, tarihi kökleri islâm hukukuna dayanan yardım ve hayır müesseseleridir. Sosyal Politika bilim disiplininin yardım ve dayanışma anlayışını esas alarak toplum hayatının devamlılığını sağlama amacı göz önüne alınırsa, vakıfların tarih boyunca üstlendiği işlevlerin sosyal politika niteliği daha iyi anlaşılacaktır.

Vakıfların yüzyıllardır çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik hizmetler sunageldiği, fakirliğin önlenmesinde, kurduğu hastaneler, imarethaneler, yaşlı bakımevleri ile sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerini sunduğu bilinen bir gerçektir. İnsanlık ve vatan sevgisine dayanan, Türk düşüncesinin ve hayat tarzının meydana getirdiği vakıflar, tarih boyunca binlerce kültür ve sanat şaheserleri ortaya çıkarmışlar bu suretle, ülkenin bayındır hale gelmesinde önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir.

Bütün Türk devletlerinde adeta bir yarış halinde gelişme içinde bulunan vakıflar, özellikle Osmanlı Devleti'nde bu gelişmenin zirvesine ulaşmış ve Türk hukukunun en zengin, özel ve özellikli kurumlarından biri hatta birincisi haline gelmiştir. İnsanlar ve toplum için yapılması faydalı görülen her şey vakfa konu olarak seçilmiş ve gerçekleştirilmesi için çeşitli vakıflar kurulmuştur. Türk tarihinde bugünkü modern

* Gazi Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

terminoloji ile sosyal hizmetler dediğimiz bu faaliyetler, inanç, kültür ve hayırseverlik kurumları içinde örnek olarak kendini göstermiştir.

Günümüz bilgi ve teknoloji çağında, vakıflar modern kurumlar yanında yerlerini almakta ve büyük bir güç oluşturmaya devam etmektedir. Gelişmiş batılı ülkelerde, kamu ve özel sektörleri ile birlikte gönüllü kuruluşların oluşturduğu üçüncü bir sektör olarak vakıflar büyük önem kazanmıştır. Modern toplumlarda devlet, gerek küçülme yanlısı fikirlerin etkisi, gerekse de üzerine düşen görevlerin artması nedeniyle kamu hizmetlerinin tamamını sağlayamaz duruma gelmiş, bu boşluk vakıflar aracılığı ile doldurulmaya çalışılmıştır. Sosyal devlet kavramının doğmasından sonra, devletin vatandaşlara sunmakla yükümlü olduğu sosyal nitelikli kamu hizmetlerini kendisine görev edinen vakıf kurumu, 21. yüzyılda dünya ekonomisinde üçüncü sektör olarak yerini almaktadır.

Vakıflar, sadece sosyal politika fonksiyonları ile değil, ekonomik gelişmenin sağlanmasında, korumacı anlayışları reddeden liberal politikaların aşılmasında, insanın korunmasında ve toplum yaşamının devamının sağlanmasında içinde bulunduğumuz yüzyılda da yeni ve farklı misyonlara sahip olacaktır. Toplum yaşamının sürekli değişen dinamik bir bünyeye sahip olduğu düşünüldüğünde, kurumların geçmişteki yapıları ile etkinliklerini sürdürebilmelerinin mümkün olmadığı açıktır. Bu bağlamda vakıfların da içinde bulunduğumuz yüzyılın sorunlarını aşma ve çözümler getirme noktasında farklı politika araçlarına sahip olacağı açıktır. Tarihi ve kültürel yaşamında vakıf kurumunun olumlu katkılarını her zaman yaşamış ülkemizde de, vakıfların modern görünümü ile önümüzdeki yıllara aktarılması büyük önem taşımaktadır.

II. TANIM

Arapça bir kelime olan vakıf, anlamı itibarı ile, durdurmak, alıkoymak anlamlarına gelmekte, bu; bencilliği, açlığı, servet hırsını ve kibiri durdurmak olarak

yorumlanmaktadır. Vakfetmek, insanların sahip oldukları malları belli bir gaye ile karşılıksız ve Allah rızası için bağışlamalarıdır. Temel amaç, insanlığa hizmet sunulmasıdır. Buna göre vakıf; gerçek veya tüzel kişilerin hiçbir etki altında kalmadan, kendi istekleriyle kendilerine ait mallarını veya her türlü ekonomik değerlerini ve haklarını mülkiyetten çıkartıp, belirli bir amaçla hayır ve hizmete ebedi olarak tahsis etmesinden oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluğudur. (Vak.Gen. Müd, 1998:11)

Vakıflar, yardımlaşma ve dayanışmanın kurumsallaşmış en ideal şeklidir. Bu müesseseler insan hayatının kolaylaştırılması, iyileştirilmesi, toplumsal düzenin korunması ve devamı için kurulmuştur. Vakıflar, geliştirdiği sosyal yardım müesseseleri ile, insan onurunun korunmasını sağlamış, toplum ve devlet bütünlüğünü tamamlayıcı etken olmuştur.

Vakıfları yalnız ilim olarak ele alacak olursak onu, vakıf eylemini ve bu eyleme ait her türlü kuralları bilmek şeklinde tarif etmemiz mümkündür. Bu tarife göre ilmi vakfin konusu, vakıf eylemi ve eyleme ait her türlü kurallar olmaktadır. Bu ilmin gayesi ise, mevcut vakıfların muhafaza ve imarı ile, toplumun bu sosyal yardım kurumundan yararlanma koşullarını tanzim ve vakıf yapma usulleri ile toplumsal dengesizliklerin giderilmesi durumlarının, gelecek kuşaklara aktarılması suretiyle insanlığın mutluluğuna hizmet etmektir. (Öztürk, 1983:30)

Vakıf, insanla birlikte mevcut olan karşılıklı dayanışma ve başkalarına iyilik yapma duygusunu, hukuki statüye kavuşturan ve ona süreklilik sağlayan, tüzelkişiliğe sahip, hukuki ve sosyal bir müessesedir. Vakıf, karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan medeni bir kurumdur ki toplum hayatı da karşılıklı yardımlaşmadan doğar. İnsanların her sahada ilerlemelerine engel olan isyanlardan, ihtilallerden ve anlaşmazlıklardan meydana gelen felaketlerin ilacı karşılıklı yardımlaşmadır.

Toplum hayatının devamını sağlayan, düzen ve güvenliğinin en büyük şartı, toplumsal sınıflar arasında büyük farklar oluşmaması ve sosyal dengenin korunmasıdır. Sınıflar arasında, yakınlaşmayı temin eden en önemli faktör, karşılıklı yardımlaşmadır. (Akgündüz, 1988:1) Vakıflar başta fedakarlık olmak üzere; yardımlaşma, dayanışma, uzlaşma, kaynaşma, mutlu olma, üretme ve koruma gibi ilkelere dayanır. Sosyal politikanın temel amacını teşkil eden sosyal adaletin sağlanmasında önemli bir yeri olan vakıf müessesesi, Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra sosyal ve kültürel hayata ciddi katkılar sağlamış, Osmanlı döneminde de büyük bir gelişme göstermiştir.

III. TARİHİ GELİŞİMİ

Asırlar boyu sosyal hayatımızda son derece önemli ve etkin bir yer almış bulunan vakıfların, geçmişte gördüğü işlevlerin tespiti günümüzde bu kurumların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Vakıf tüm islam coğrafyasında hicri üçüncü asırdan beri uygulanmaya gelen, buralarda yaşayan toplumların sosyal, iktisadi ve siyasi yapılarına kök salmış, son devirlerde büyük darbeler yemesine karşılık halen etkinliğini sürdürebilen önemli sosyal bir kurumdur.

Osmanlı Devletinde vakıfların çok büyük bir gelişme gösterdiği, toplumun eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi en temel ihtiyaçlarının ötesinde, son derece ayrıntılara dönük alanlara bile yöneldiği anlaşılmaktadır. O kadar ki, batılı sosyal politikacılar 16.asır Osmanlı toplumu için vakıf cenneti tabirini kullanmışlardır. Gerçekten o dönemlerde vakıf kurumu "**toplumun tüm ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan tek yaygın toplumsal kuruluş**" haline gelmiştir. Vakıfların gördüğü işlevleri göz önünde tutmadan bu dönemin iktisadî ve sosyal hayatını kavramak mümkün değildir. (Kozak, 1994:14-16)

Osmanlılarda devletin görevlerine ilişkin anlayış ve uygulamanın İslâm'ın ilk dönemlerindeki ve bugünkü sosyal devlet anlayışından oldukça farklı olduğu söylenebilir.

Osmanlı devletinde devlet esas itibarı ile iç ve dış güvenliği sağlamakla görevli idi. Devlet kendisini vatandaşları eğitmek, onlara sağlık hizmetleri götürmek, fakirlere yardım etmek ve ülkeyi bayındır hale getirmekle doğrudan yükümlü saymıyordu. Bu kalemler için devlet bütçesinden harcamalar yapılmıyordu. Düşünülmesi dahi çok güç olmakla birlikte, islami bakımdan bir devlet görevi olarak kabul edilmesi gerekli olan bütün bu hizmetler, eğitim, sağlık, bayındırlık hizmetleri (başta padişah, diğer devlet büyükleri ve zenginlerin) kurdukları ve devletin de vergi muafiyetleri vs. yollarla desteklediği vakıf müesseseleri tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu durum, islami kaynaklardan çok, eski doğu imparatorluklarının etkisinde kalmanın ve islam hukukunda kamu hukuku ve özel hukuk ayırımının açık bir şekilde ortaya konmamış bulunmasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. (Kozak, 1994:16)

Burada şu tespitin yapılması konunun daha iyi anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Vakıfların, özellikle dini-hayri büyük vakıfların oluşması, ekonomik gelişmeye paralel olarak yürütülmüştür. Büyük vakıflar ve bunların yarattığı kuvvetli hizmet ve eserler, daima geniş servet kaynaklarına sahip, ekonomik ve mali bakımdan kuvvetli devletler zamanında tesis edilmiştir. Bu bakımdan vakıf kurumunu doğuşunun ve gelişiminin ekonomik ve mali seviye ile ilişkili olduğunu söyleyebilmek mümkündür. (Salebci, 1985:108-109) Vakıfların tarihi gelişim çizgisi de bu durumu destekler niteliktedir. Devletler zayıfladıkça vakıflar da zayıflamış ve bu durum ekonomik ve sosyal tüm kurumları etkilemiştir.

Cumhuriyet döneminde de vakıflar, güçlerini büyük ölçüde yitirmiş olmalarına karşın, önemli kurumlar olarak göze çarpmaktadır. 1924 yılında kurulmuş olan Vakıflar Genel Müdürlüğünün çalışma sahası 1970 yılında yapılan değişiklikler ile sını, ticari ve eğitim sahalarında ekonomik teşebbüs ve yatırımlara girme imkanı ile genişletilmiştir. Böylelikle kurum, uzman bir kimlikle eski vakıfları yönetmek, bazı sosyal hizmetler ile gelir artırıcı ekonomik faaliyetlerde

bulunmak ve mülhak vakıflar ile cemaat ve esnafa ait vakıfları kontrol etmek ve yeni kurulan vakıfları denetlemek görevleri ile yükümlü kılınmıştır.

Vakıflar, Anayasa tarafından benimsenmiş bulunan insan hak ve hürriyetlerine, milli birlik ve beraberlik içinde ekonomik, sosyal ve kültürel hayatımızın icaplarına ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak yürütülmesi gereken önemli bir görevi üstlenmiş bulunmaktadır. Modern devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu hizmetlerin yükünü, halkın sosyal yardımlaşma-dayanışma ruhuna başvurarak azaltmak amacı ile kamuya yararlı vakıfların kuruluş ve gelişmesini teşvik etmek için bir taraftan kamuya yararlı vakıflar lehine gerekli vergi muafiyetini tanımak, bir taraftan da bu tip vakıf kurmak isteyenlerin tasarruf miktarını artırmak düşüncesi ile kanunlarımız içerisinde de çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.(Güzel, 1987:204)

IV. VAKIF KURUMUNU OLUŞTURAN FAKTÖRLER

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri, toplumların, kendi bünyeleri içinde, üyelerinin sosyal yardım ve sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli adetler, uygulamalar ve kurumlar geliştirdikleri bilinmektedir. Çünkü sosyal yardım ve sosyal güvenlik ihtiyacı, hiçbir toplumun sorumsuz kalamayacağı ve kolektif mekanizmalarla çözümlenebilecek bir problemdir. Modern sosyal güvenlik sistemlerinin tüm toplumu kavramayı yönelik düşüncelerini bir yana bırakacak olursak, tarih boyunca sosyal güvenlik uygulamalarının, kabile, büyük aile ve komşuluk ilişkileri boyutunda sürdüğünü söyleyebilmek mümkün olacaktır. Vakıf da bu geleneksel sosyal yardım ve sosyal güvenlik müesseselerinden biri olmakla birlikte, şüphesiz, **en gelişmiş, en kapsamlısı ve en temelli olanıdır.** (Kozak, 1994:34)

IV.1. Dini Nedenler

Fertleri hiçbir karşılık beklemeden hayır yapma düşüncesine sevk eden anlayışın temelinde, İslam dininin

yardımlaşmayı ve dayanışmayı ön plana çıkaran düşünce tarzının olduğu açıktır. Yine İslam'ın temel kaynaklarını teşkil eden Kuran ve sünnet anlayışında vakfın yeri olduğu ve vakıf kurumunun teşvik edildiği açıktır. Bir çok sünnet nakleden kitapta da Hz. Peygamber tarafından vakıf kurulduğu ve kurulmasının teşvik edildiği bilinmektedir.(Akgündüz,1988:15)

Kuran'da vakıf kelimesinin terim olarak geçmemesi nedeni ile, vakıf kaynağını doğrudan doğruya bu ana kaynağa bağlamada zorlanılsa dahi, İslam'ın dört ana kaynağının ikincisini teşkil eden hadiste "vakıf" ve "vakfiye" örneklerinin bulunması, uygulamanın Hz. Peygamber zamanından itibaren başlayıp, gerek o ve gerekse ashabının en değerli mülklerini vakfetmiş olmaları, vakfın köken olarak İslami kökten kaynaklandığını göstermektedir. (Öztürk, 1983:49-50)

IV.2. Sosyal ve Kültürel Nedenler

Vakıfların Selçuklu ve Osmanlılarda benzeri görülmeyen bir kapsam ve işleve kavuşmuş olmasını sadece dini gerekçelerle açıklayabilmek mümkün değildir. Vakfa, sadece dini ve hayri bir kurum olarak bakışın; hem müslümanlar hem de yabancılar tarafından bu kurumun gerçek mahiyet ve işlevlerinin yeterince anlaşılmasını engellediği söylenebilir. Onun için daha kapsamlı bir bakış açısıyla konulara eğilerek, belirli bir kurumun veya olayın ortaya çıkışına, gelişimine ve yaygın bir işlev kazanmasına yol açan siyasi, iktisadi, psikolojik vs. faktörlerin bir arada ele alınması ve değerlendirilmesi gerekir.

Vakıfların gördüğü hizmetler incelendiğinde bunların dini içerikli olmaktan çok sosyal hizmet ve bayındırlık hizmetleri görmeye yönelik vakıflar olması dikkat çekicidir. Vakıflar tarafından yerine getirilen hizmetlerin aslında devlet tarafından yerine getirilmesi gerekli olan hizmetler olması rastlantı değildir. Kamu hizmetlerine ve şehircilik hizmetlerine tamamen ferdi açıdan yaklaşılmasını ifade eden bu anlayış, belli bir dönemde mükemmel bir şehir hayatı

işleyişini beraberinde getirirken, devletin gerileme döneminde karışıklığa ve belediye teşkilatının kuruluşunun da gecikmesine neden olmuştur.

Vakıf kurumunu ne geçmişe hayranlıktan kaynaklanan bir romantizm içinde toplumlara arzulanan sosyal ve ekonomik dengeyi, huzuru getiren mucizevi bir kurum olarak görmek, ne de modern sosyal güvenlik sistemlerinin ve kamu hizmetlerinin gelişmesi sonucu artık terk edilmesi gereken tarihi bir hatıra olarak görmek doğru olur.

Vakıf kurumu, insan psikolojisi ile, dini inançlar, iktisadi ve sosyal hayatın birleştiği noktada yer almaktadır. Yukarıda işaret edilen işbirliğinin gerçekleştiği dönemlerde vakıflar büyük gelişmeler göstermişlerdir. Toplumsal, kültürel şartlara ve beklentilere göre insanlarda zaman zaman çok önemli bir güdü haline gelen ve ön plana çıkan, hayatında ve ölümünden sonra hayırla yad edilme, iyi bir kişi olarak bilinme gibi psikolojik motiflerin, vakıf sistemi yoluyla, iktisadi, mali ve sosyal yönden arzulanan bazı hizmetleri gerçekleştirmede büyük bir etken olduğu tarihteki örnekleriyle ortadadır. (Kozak,1994:39)

IV.3. Servet Sunumunu ve Tüketim Denetimini Sağlaması

Sahip olunan servetin teşhiri her toplumda farklı görünüşler sergilemektedir. Tarihin ilk dönemlerinden beri varlıklı kimseler sahip oldukları servetin teşhiri için çeşitli yöntemler uygulamışlardır. Bunlar kimi zaman toplumu aşağılayıcı hüviyet kazanırken, kimi zaman da toplum için bir gelenek halini almıştır.

Vakıfların bir yerde, servet sergileme ihtiyacını karşıladığı, vakıf tesis edenlerin "hayırsever" adını alarak toplumun sevgisini kazandıklarına şüphe yoktur. Özellikle Türk kültüründe hakim olan, şölen ve benzeri kutlama zamanlarında varlıklı kimselerin organizasyonları üstlenmeleri bunun en açık örneğidir. Diğer yandan, servet teşhiri, servet dağıtma yoluyla "kudret ve hakimiyet'i" pekiştirme uygulamasının bir ölçüde vakıflar içinde söz

konusu olduğu, Osmanlı iktidarının devamı için vakıf müessesesinden önemli ölçüde yararlandırıldığı görülmektedir. (Yediyıldız,1982:172)

İnsanların servet teşhiri konusundaki zaafını, ortadan kaldırılması gereken, kötü bir özellik olarak değerlendirmemek gerekir. Aksine, sosyal amaçlara uygun bir şekilde yönlendirildiğinde toplum için çok faydalı bir nitelik kazanabilir. İşte vakıf kurumu bu noktada devreye girmekte, kişisel tatmin duygusuyla toplumsal faydayı en uygun şekilde bağdaştırmaktadır. Böylece bir yandan kişisel tatminle birlikte kurulan vakıflar yaygınlaşırken, diğer yandan vakıf eserler kazanılmaktadır. Buradaki temel çıkış noktası insanı tüm boyutlarıyla değerlendirebilmek ve bunlara uygun sosyal şartları oluşturabilmektir. (Kozak,1994:43-46)

Vakıf kurumunun tarihimizde gösterdiği büyük gelişmeyi, bir yönüyle, İslamın tüketim alanını düzenleyen normlarıyla da açıklayabilmek mümkündür. İslamın gelir-servet dağılımında aşırı farklılıklara, bazı kişilerin elinde büyük servetlerin birikmesine, meşru yoldan kazanılmaları şartıyla, itirazı olmadığı söylenebilir. Ancak bu gelir-servet yığılmaları ile orantılı, lüks, israf ve gösterişe dönük bir tüketim modelini de onaylamadığı açıktır. Aksine islamda tüketim harcamaları gelirin bir fonksiyonu olarak görülmemekte, tüketim alanı ekonomik prensiplere göre kayıt altına alınmaktadır.

Batıda varlığın temsili olarak yapılan eserlerin, İslam anlayışında yer almaması yardımlaşma ve dayanışmanın yüceltilmiş olmasına bağlamak mümkündür. Nitekim büyük vakıf eserlerinin dahi gösteriş ve ihtişamdan uzak yapılmaları nedeni ile zamanla harap oldukları ve kayboldukları görülmüştür.

V. VAKIFLARIN YARAR VE SAKINCALARINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELER

Vakıf kurumu, asırlar boyunca Türk-İslam toplumlarında, varlıklı kimselerin mallarını belirli amaçlara tahsis etmeleri

ile doğmuş ve gelişmiştir. Vakfedilen mallar ve gelirleri, toplumsal yararı olan bazı hizmetlerin yerine getirilebilmesi için kullanılmış; vakfedenin ölümünden yüzyıllar sonra dahi vakfın amacını oluşturan hizmetlerin sürdürülebilmesi mümkün olmuştur.

Tarih boyunca vakıflara yönelik olan yaklaşımlar incelendiğinde bu kuruma karşı tavrın ya peşinen her faaliyetini onaylama ya da her türlü vakıf yaklaşımını reddetme şeklinde geliştiğini ifade edebiliriz. Bu anlayışlar tarihimizde çok büyük bir rol üstlenen vakıfların gelişme çizgisini belki de daha ileri taşımaları önünde bir engel olmuştur. (Zaim,1987:210) Bu noktalar ışığında vakıf lehinde ve aleyhinde bulunan düşünceleri kısaca ifade etmekte yarar görmekteyiz.

Vakıflar görmüş olduğu sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri ile, özel hukuk alanında sosyal adaleti sağlayan kurumların başında yer alır. Kısaca vakıf, özel mülkiyete konu olan bir hakkın, yani taşınır ve taşınmaz mallarla, paraların arzu ve irade ile çoğu kez toplum yararına devamlı olarak tahsis edilmesinden ibarettir (Öztürk,1983:135)

Vakıf kurumunu en büyük yararı hiç şüphesiz, yaygın olduğu toplumda sosyal adaletin sağlanmasını temin etmesi ve sınıf farkının ortadan kaldırılmasını sağlaması veya milletlerin başına büyük problemler açan bu durumun oluşmasına engel olmasıdır. Toplumsal sınıflar arasındaki uyumsuzluğun dünya medeniyetini sarsacak bir hal alabilme ihtimaline karşı medeniyet aleminin son dönemlerde duyduğu büyük kaygı, vakıfların toplum huzurunu ve ahengini sağlama yönünden gösterdiği yararlar ile aşabilmek mümkündür.

Vakıf yoluyla yapılan yardım, yoksulun ferdi yardımlarla zedelenen kişiliğini ve şahsiyetini aşağılık duygusundan kurtarır. Vakıftan faydalanacakların kişisel olarak adları belli olmadığından şahsiyetin korunması da bu yolla sağlanmış olur.

Vakıf kurumunu tam anlamıyla idrak edememek, islami vakıfların yalnız cami, çeşme vakıflarından ibaret olduğunu düşünebilir. Oysa öğrenci yurtları, köprüler, hastaneler, kütüphaneler hep vakıfların hizmet alanında olan faaliyetler olmuştur. Yalnız dini ve ahlaki değil, aynı zamanda hukuki ve iktisadi bir görünüme sahip olan vakıflar, devletin temel görev alanında sayılan, eğitim, bayındırlık ve sosyal yardım işlerini mükemmel bir şekilde idare etmiştir.

Vakıflar geniş amaç kavramıyla Türk toplumunun bütün ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan, **tek yaygın toplumsal kuruluş**dur. Tarih boyunca kişilerin yardımlaşma ve dayanışma yoluyla toplum yaşantısını güzelleştirmek ve yükseltmek, toplumu esenliğe ulaştırmak düşüncesini, en geniş uygulama alanı ile ülkemiz coğrafyasında bulmuştur. Bugün uluslararası alanda kurulan ve gittikçe gelişme gösteren yardımlaşma ve dayanışma hareketlerini bünyesi içinde örgütlemiş olan vakıf kurumunda bulabilmek mümkün olmuştur.

Vakıfların bu ve benzeri sayılamayacak kadar çok olan yararlarına karşı, mülkü tedavülden çıkardığı ve sermayeyi dondurduğu, bir tembeller sınıfı doğurduğu, haksız kazanç sonucu elde edilen malın müsadereden kurtarılması için vakıf yapıldığı ve son olarak da vakıflara sağlanan vergi muafiyetinin, devleti vergi kaybına uğrattığı gibi eleştiriler de mevcuttur. (Öztürk,1983:140)

Gerçekten de vakfa tahsis edilen malların mülk özelliğini kaybetmesi, mülk rejiminden çıkararak tedavül etmemesi, iktisadi açıdan ciddi bir sorun olarak göze çarpmaktadır. Vakfın, mülkü tedavülden çıkaracağı ve yalnız belirli amaç ve belirli biçimlerde yararlanılır duruma koyacağı için servetin tedavülü ve eşyanın tahsis yönlerini değiştirmek suretiyle sağlanacak ekonomik çıkarları ortadan kaldıracaktır.

Vakfa yapılan diğer bir itiraz, toplum içerisinde bir tembeller sınıfı meydana getirdiği yönündedir. Bu düşünceye göre, vakfın hayat mücadelesinden hariç tuttuğu, bu sınıftan cemiyet hiçbir zaman yararlanamayacaktır. Oysa bu

insanlardan birçoğu hayat mücadelesi ile başbaşa bırakılacak olsalar, topluma her bakımdan yararları dokunacak başarılar elde edebileceklerdir. Ancak bu görüşün doğruluğunu kabul edebilmek için her isteyen istediği şekilde vakıf kurumundan yararlanabilmesi gereklidir. Tüm kurumlarda olduğu gibi vakıf kurumundan yararlanabilmenin de önemli kuralları olduğu unutulmamalıdır.

İlke olarak, hizmet gören kurumların vergiden muaf tutulmaları ve diğer hususlarla desteklenmesi önemli bir durumdur. Ancak geliştirilen muafiyet ve istisnaların açık ve objektif esaslara bağlanmamış olması uygulamada vergi muafiyeti verilecek vakıfları tespit etmekte güçlük doğurmaktadır. Bunların dışında vergi muafiyeti tanınan vakıfların zamanla gerek uygulamada, gerekse senet değişiklikleriyle vakıf senedinde belirtilen amaçlardan uzaklaştıkları görülmektedir. Ayrıca vergi muafiyeti tanınan vakıfların, amaçları zamanla önemini kaybeden ve devletçe desteklenmesi gerekmeyen amaçlar haline de gelebilmektedir.

Bu nedenlerle vakıflara vergi muafiyeti tanırken hassasiyet gösterilmesi, hem vergi kaybını önleme hem de vakfın amaçladığı hizmetleri sürdürüp sürdürmediği açısından önemlidir. Senet ve amaç değiştirilmesi durumlarında, vakfın vergi muafiyetinin kaldırılması, özellikle ekonomik faaliyet gösteren vakıfların aynı hizmet gören diğer kuruluşlarla haksız rekabet etme durumu göz önüne alınmalıdır. (Şener,1983:45-49)

VI. GÜNÜMÜZDE VAKIF ANLAYIŞI

Tarihimizde çok önemli görevler ifa ederek sosyal ve kültürel hayatımızda çok büyük görevleri başaran vakıflar, günümüz dünyasında farklı görünüşleri ile yerlerini almaktadırlar. Bugün materyalist batı toplumlarında, üçüncü sektör olarak ifade edilen gönüllü yardım kuruluşları, kamu ve özel sektörden sonra dev bir sektör olarak yerini almaktadır.

Kar amacı gütmeyen sektör, gönüllü sektör ya da üçüncü sektör olarak isimlendirilen yeni vakıf yapılanmaları güçlü sektörler olarak belirlemektedir. Tüm dünyada kamu ve özel sektörün yanında kendine özgü dinamikleri ile ortaya çıkan üçüncü sektör kuruluşları kar amaçlı özel sektör ile iktidar amaçlı kamu sektörü yanında, kar amacı gütmeyen ancak kamu ile ilgili bir alanı dolduran kurumlar olmuşlardır.

Vakıflar başlangıçta, ferdi ve sosyal ihtiyaçların karşılanması amacı ile ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonra toplum hayatında meydana gelen değişmelere uygun olarak içinde bulunduğu toplumların sosyal, kültürel yapısı, ekonomik imkanları ve kabiliyetleri oranında değişmiş ve gelişmiştir. Vakıflara ilişkin faaliyetler genellikle din kurumunun içerisinde görülmüş, bu durum vakıfların gerektiği şekilde gelişmesi önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Vakıf kurumu bu anlayışın da tesirleri ile belirli hizmet alanlarına girememiş ya da girdiği alanlarda daha fazla etkinlik yaratamamıştır.

Günümüzde kar amacı gütmeyen üçüncü sektör kuruluşları tüm dünyada büyük önem kazanmıştır. Dünyanın tek kutuplu gücü Amerika Birleşik Devletlerinde kar amacı gütmeyen kuruluşların sayısı 750 binin üzerindedir. Bu kuruluşların 1996 yılındaki faaliyet giderleri 433 milyar dolardır. Bu rakam pek çok ekonomiden daha büyüktür. Bunlara ek olarak, bu kuruluşlarda gönüllü olarak çalışanların ücretlileri de ilave edildiğinde karşımıza 500 milyar doları aşan bir rakam çıkmaktadır. Bu kuruluşların ekonomiye katkıları sektörden sektöre farklılık göstermekle birlikte ağırlıklı bölümü sağlık sektöründe faaliyet göstermektedir. İkinci sırayı eğitim alırken bunu sırasıyla sosyal hizmetler, sanat, kültür ve ulaştırma almaktadır. Bu kuruluşların günümüzde bu denli önem kazanmalarında sahip oldukları işlevlerin yanında büyük bir ekonomik güç haline gelmeleri de önemli rol oynamaktadır. (Aydın v.d., 1999:2)

VII. SOSYAL POLİTİKA KURUMU OLARAK VAKIFLAR

Tarihimizde asırlar boyunca, sosyal ve kültürel hayatımızda son derece etkin ve önemli bir yer almış vakıfların, geçmişte gördüğü işlevler ve özellikle zamanımızda görebileceği işlevler açısından yeterince incelendiğini söylemek mümkün değildir. Vakıflar üzerine yapılan çalışmalar genellikle hukuki ve teknik konularla sınırlı kalmış, sosyal politika alanında gördüğü işlevler ve zamanımızda görebileceği işlevlere ilişkin çalışmalar yetersiz kalmıştır.

Vakıflar ve sosyal politika bağlantısının kurulamayışının şüphesiz çok sayıda nedeninden bahsedebilmek mümkündür. Sanayi devrimini oluşturan dinamiklerin toplumumuzda yer almaması ve sosyal politika bilim disiplininin daha çok sanayi toplumu ilişkilerini ele alması kanımızca en önemli nedendir. Vakıfların asırlar boyunca toplum yaşamının düzenlenmesinde sağladığı avantajlar ve batıda yaşanan bir çok problemin, vakıfların hakim olduğu yapıda görülmemesi bu ilişkinin kurulamayışında diğer bir neden olarak ifade edilebilir.

Sosyal politikanın, büyük ölçüde 20.yüzyılın bir olgusu ve hatta dünyanın gelişmiş ekonomilerine özgü ve özünde bir toplum üyesinin hakkına dayalı bir gelişme olduğu ifade edilebilir. Yüzyılın sonunda bile, henüz demokrasinin ve vatandaşlık haklarının gelişmediği dünyanın bir çok bölgesinde toplumsal sorunlara yönelik kapsayıcı, sürekli sosyal politikaların uygulandığından söz etmek oldukça zordur. Bu nedenle herhangi bir toplumda anlamlı bir sosyal politika uygulamasına rastlamak, o toplumun ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimleri ölçüsünde mümkündür demek doğru olur. (Koray,2000:8)

Batı toplumlarında yüzyıl öncesine baktığımızda bile, sosyal eşitsizliklerin, ayrıcılıkların, adaletsizliklerin ve sınıf çatışmalarının hüküm sürdüğü bir toplum düzeniyle karşılaşmaktadır. Demokratik ve sosyal bir çok düzenleme, kurum ve mekanizma bu çatışmayı sosyalleştirip çözümlenmek açısından devreye girmektedir. Bizdeki tarihi gelişim içerisinde ise, bu görevin vakıflar yoluyla önemli ölçüde

yerine getirildiğini söylemek mümkündür. Ancak batı uygulamalarında, çatışmanın kurumsallaşması, siyasal ve sosyal hakların gelişmesi, sendikal örgütlenmelerin güç kazanması gibi gelişmeler, çatışmanın giderilmesindeki araçlar olarak önem kazanmıştır.

Sosyal Politika, batı toplumlarındaki gelişimi içinde, sosyal ve ahlaki muhteva taşımayan tabii kanunlara göre işlediği ve işlemesi gerektiği kabul edilen iktisadi faaliyetlerin toplumda yol açtığı, ızdırapları, buhranları azaltmayı, ortadan kaldırmayı ve huzurlu bir toplum oluşturmayı hedef alan bir disiplindir. Bu amacına ulaşmak için sosyal politika, sosyal ve ahlaki prensiplerden yola çıkmakta, sadece iktisadi hayatın kanunlarına göre değil, onların yanında, bu manevi değerlere göre de yönlendirilmesi gerektiğine inanılan yarılerde gelişebilmektedir.

Her ülkede özellikle demokratik ülkelerde, izlenecek temel sosyal politikalar oluşturulurken, o toplumun temel değerlerinden buna ilişkin olarak çıkarılan bir manevi temelden hareket edilmesi, söz konusu politikaların toplumca benimsenmesi ve uygulanmasında karşılaşılabilecek direnişlerin asgariye indirilmesi ve azami katılmanın sağlanması açısından oldukça önemli, hatta zorunludur. Ancak İslam dininin Hıristiyanlığa kıyasla sosyal hayatın düzenlenmesine dönük çok daha zengin ilkeler taşıdığı da göz önünde tutulursa, bizde sosyal politikaya ilişkin temel politikalar oluşturulurken, islami değerlerden buna bağlı tarihi kurumlardan geliştirilen böyle manevi bir temelin yeterince işlenmemesi, belki de hiç olmaması son derece önemlidir.

Kişiler arasındaki kabiliyet, beceri ve çalışkanlık farklarını dikkate almak ve iktisadi gelişme için gerekli tasarrufun ve girişimci ruhun oluşmasını engellemek kaydıyla, elden geldiğince dengeli, eşitlikçi bir gelir servet dağılımının gerçekleştirilmesi ve bununla bağdaşmayan aşırı gelir servet farklarının önlenerek mantıklı bir seviyeye indirilmesi gerekliliği, bugünün çağdaş sosyal politika anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Önceki asırlara kıyasla daha çok

şeyin farkında olan ve durumunu tevekkülle karşılayarak sabretme alışkanlığını oldukça yitiren kitleler, artık aşırı gelir-servet farklılıklarına tahammül edememekte, daha dengeli bir gelir servet dağılımının gerçekleştirilmesini talep etmektedir.

Milletler iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel faktörlerin birbirleri üzerindeki tesirlerini dikkate alarak takip fikrine sahip olduğu müddetçe, meydana gelen birikimler sonucu, sürekli ilerleme ve birliktelik şuuru içerisindeki istikrarlı bir millet hayatı yaşama imkanına sahip olabilmektedirler. Ancak bu hüküm azda olsa millet bünyesinde bazı meselelerin mevcut olmayacağı anlamında algılanamaz. Karşılaşılan meselelerin çözümlenmesi veya yeni müesseselerin kurulması zaruret haline geldiğinde baştan beri kurumsallaşmış görüş ve uygulamaların, yeni devirdeki ihtiyaçlarla uyuşturulup halledilmesi, diğer bir ifade ile günün ihtiyaçları ile geçmiş bilgi ve tecrübelerini birleştirmeyi bir metod olarak gözden uzak tutmamak gerekmektedir. (Öksüz,1985:170)

VIII. VAKIFLARIN SOSYAL POLİTİKA İŞLEVLERİ

Vakıfların günümüz sosyal politika meselelerinin çözümünde de etkin bir rol oynayacağı, buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı gibi açıktır. Ülkemizde gelişmesine çalışılan vakıf müessesesinin, toplumun değişen yapı ve ihtiyaçları karşısında fonksiyonlarını tam manasıyla ifa edebilmesi için çeşitli yönlerden incelenmesi ve günümüz şartlarına uyarlanması gereği vardır. Bu bağlamda vakıf kurumunun sosyal politika fonksiyonlarını çeşitli başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

VIII.1. Sosyal Güvenlik –Sosyal Yardım

Vakıf kurumunun tarih boyunca sosyal güvenlik ve sosyal yardım fonksiyonlarını içinde barındıran bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Bir riske maruz kalanlara ve genel olarak topluma, vakıflar yoluyla sağlanan hizmetleri, diğer kişisel yardımlardan ve bugünkü sosyal yardım ve güvenlik hizmetlerinden ayıran önemli bir farka, vakıf hizmetlerinin

taşıdığı psikolojik boyuta işaret etmek gerekmektedir. Vakıf kurumu yoluyla sağlanan yardım veya hizmet, bireyden bireye olup, onur kırıcı bir niteliğe sahip olmamaktadır. Kişi yardımı belirli bir kimseden sadaka niteliğinde değil, amacı belirlenmiş bir kurumdan yardım şeklinde almaktadır.

Sosyal güvenlik sistemlerinde verilen ivazlar her ne kadar bireyi küçük düşürücü niteliğe sahip olmasa da ,ilişkinin hukuki boyutu sevgi, birlik ve bütünlük duygusunu ortadan kaldırmaktadır. Vakfı tesis edenler ve hizmetten faydalananlar arasındaki ilişki ise insani planda algılanmakta, çeşitli toplumsal sınıflar arasında sevgi, dayanışma ve yakınlaşma duygularının pekişmesine, sosyal huzur ve ahengin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. (Kozak,1994:53-54)

VIII.2. Sosyal Sorumluluğun Kazanılması

Vakıflar aracılığı ile kendisine sosyal güvenlik ödemesi yapılan kişiler ve bu fonun kaynağını sağlayan vakıf, karşılıklı olarak bir duygu alışverişine girerlerse bu durum hiç şüphesiz iki taraf için de yabancılaşmayı önleyici sonuçlar doğuracaktır. Özellikle vakıf kuranlar açısından düşünüldüğünde, bu kurumun insanın yabancılaşma duygusunu ne ölçüde yendiğinin, çevresiyle bütünlük ve çevresine karşı sorumluluk duygusunun yaşam boyutlarını aşarak, gelecek nesillere ulaşması bunun en güzel örneğidir.

Vakıf kurumunun, söz konusu duygu ve sorumluluğun bir sonucu olarak meydana geldiği ve mevcut eserleri ile bu duyguları yayan ve geliştiren bir okul gibi hizmet verdiği söylenebilir. Vakıf gibi hayır tesisleri kurma ve hayır yapma davranışının sosyal psikoloji açısından değerlendirilmesi de önemlidir. Vakıf faaliyetlerine yönelik davranışların, kişiyi eğitici ve sorumluluk duygusunu geliştirici sonuçları olduğu tespit edilmiştir.

Tüm bu çalışmalar yanında vakıfların yönetimine ve denetimine halkın yaygın olarak katılımı sağlanabilirse, bu durumun toplumdaki demokratikleşme sürecine ve bu yolla da yine sosyal kimliğin geliştirilerek yabancılaşmanın önüne

geçilebileceği açıktır. Vakıf kurumu diğer benzer yapılardan farklı olarak, birey anlayışını reddetmeden onun toplum içindeki değer ve itibarını da yükselten bir özelliğe sahiptir. (Kozak,1994:54-55)

VIII.3. Ekonomik Yapı

İnsanlar bir arada ve toplum halinde yaşadıklarından sürekli olarak birbirleriyle ilişkide bulunmaktadır. Bu toplumda yaşayan ve karşılıklı ilişkide bulunan insanların birbirleriyle eşit düzeyde bulunmaları, aynı zeka ve çalışma seviyesinde olmaları, aynı servet ve gelire sahip olmaları söz konusu değildir. Fakat insanlar bir arada yaşadıklarından bu farklılıkları azaltıcı bir takım tedbirler alma zorunluluğunu duymuşlardır.

Günümüz devlet anlayışında ve devletin üstlendiği fonksiyonlarda değişimler meydana gelmiş ve "sosyal devlet" kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzün sosyal devleti ise insanlar arasında görülen ve etkileri hissedilen bu tür eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, hiç olmazsa hafifletmek üzere sosyal yardımlara ve sosyal siyaset tedbirlerine başvurmaktadır. Günümüzde devletin sosyal ve ekonomik fonksiyonları oldukça artmış ve devletin üstlendiği kamu hizmetleri çok fazla genişlemiş ve çeşitlenmiştir.

Vakıfların kurulması ve kurulan bu vakıflara belli bir akar tahsisi ile fertlerin tasarrufa teşviki de sağlanmış olur. Çünkü kurulan vakfa belli bir servet ve belli bir akar temin edilmektedir. Böylece tasarruflarda kamu hizmeti lehine adeta bir döner sermaye kurulmaktadır. Ayrıca bu yolla tasarrufların ekonomi içinde değerlendirilmesi de sağlanmış olmaktadır. Vakıflar bir bakıma sermayenin aslını koruyan ve genişleten bir bünyeye sahiptir ve çoğu kez karın belli bir amaca tahsis edilmesini sağlar. (Gökçen,1985:124-125)

Vakıf kurumunu bir işletme olarak mikro açıdan, servetin, gelirin ve kaynakların dağılımına tesir eden fonksiyonu itibarıyla makro açıdan incelediğimizde iktisadi kavram ve politikalarla ilgili çeşitli sonuçlara ulaşmak mümkündür. Mikro açıdan ele alındığında her vakıf amacı ne

olursa olsun bir işletmedir. Hizmetin vakfın amacı doğrultusunda devam edebilmesi için, vakfın bir iktisadi işletme olarak ele alınması gereklidir. İşletmenin rasyonel ve karlı çalışması için işletmecilik prensiplerine göre çalıştırılması yani maddi ve gayri maddi organizasyon, üretim, satış, pazarlama, tanıtım, işçi işveren ilişkileri ve kontrol tekniklerine uygun çalıştırılması gereklidir.

Makro açıdan ele alındığına vakıf müessesesi milli ekonomide, milli servetin dağılımına, milli gelirin yeniden dağılımına, istihdam artışına ve kaynakların dengeli dağılımına tesir ederek, dengeli kalkınmanın gerçekleşmesini sağlar. Alt yapının gelişmesini sağlayarak hızlı kalkınmaya, sosyal yapıyı iyileştirerek gelişme sürecine, sağlık, eğitim, bayındırlık, şehircilik sahalarında yatırımlara katılmak suretiyle, devlet bütçesinin iktisadi yatırımlara kaymasını sağlayarak, devletin güçlenmesine tesir eder. (Zaim,1987:210-211)

Vakıf kurumu ile birlikte, lüks tüketime ve gösteriş yoluna gitmesi muhtemel kaynakların zaruri ihtiyaç maddelerinin tüketimine yönelmesi sağlanır. Tüketimin zaruri ihtiyaç maddelerine kaydırılması suretiyle marjinal faydanın artırılması, milli ekonomide tüketimden sağlanan toplam faydanın ve toplam tatmin duygusunun artışına yol açar. Gösteriş ve lüks tüketime yönelmesi muhtemel kaynakların, tasarruf edilmesine yol açar. Yine lüks ve gösteriş tüketimine gitmesi veya atıl kalması muhtemel kaynakların yatırımlara yönelmesini teşvik eder. Bu yolla yatırımların sosyal faydası yüksek olan sahalara kaymasına yol açar. Zenginlerdeki serveti teşhir etme arzusunun, sosyal fayda ile birlikte tahakkukuna yardım eder. Son olarak da, sermaye sahibi girişimcilerin kazanç ve teşebbüs arzu ve zihniyetini köreltmeden gelir ve servetin yeniden dağılımına yardım eder. (Zaim,1987:211)

Vakıfların ekonomik fonksiyonları söz konusu olduğu zaman gelir yaratan ve akar elde eden faaliyetleri ile gider ve harcamaları arasında kontrol yapmak gerekmektedir. Ancak vakıfların harcamalarında ekonomik olma niteliği hizmet

yaparken, bu hizmetin en iyi tam ve eksiksiz, fakat en az masrafla yapılması halinde ortaya çıkacaktır. Gerçekten söz konusu hizmet tam olarak ve en düşük harcama ile yapılabiliyorsa, vakıfların kaynaklarının da ekonomik bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. (Gökçen, 1987:125)

VIII.4. Gelir ve Servet Dağılımı

Vakıfların servetin dağılımına tesir etmesi, niteliğinden kaynaklanmaktadır. Vakfın kurulması demek, bir hizmetin yapılması için bir gayrimenkul servetin vakfın mülkiyetinden çıkması demektir. Vakıflar yoluyla servet dağılımının günümüz servet dağılımı politikalarından önemli bir farkı vardır. Bugün mali ve iktisadi tedbirlerle oluşan servetin varlıklı gruplardan, fakir ve servetsiz gruplara transferi söz konusudur.

Vakıflarda ise büyük ve servet sahibi kişilerin mülkiyetindeki servetin onların özel mülkiyetinden çıkması, fakat gelir seviyesi düşük grupların değil, toplumun mülkiyetine geçmesi söz konusudur. Servetin transferinden sonra bu servetin gelirleriyle sağlanan hizmetler yoluyla, düşük gelirli gruplar lehine gelirin yeniden dağılımı sağlanır. Servet transferi bir defa olmakta, gelir transferi ise vakıf yaşadıkça devam etmektedir.

Vakıfların özellikle, doğrudan düşük gelirli gruplara veya fiziki, sosyal bir tehlike ile karşılaşanlara verdiği hizmetler, sosyal yardım veya sosyal güvenlik ödemeleri şeklindeki aynı ve nakdi yardımlar, şüphesiz gelir dağılımını etkilemekte, refahı artırıcı ve yayıcı bir işlev görmektedir. Ancak amaçladıkları sosyal hizmetleri gerçekleştirmeden önce, daha başında, kurumun niteliği icabı, vakıflar servet dağılımını da etkilemektedir. Devlet dışındaki diğer geliri yeniden dağıtıcı kanallara kıyasla, vakıfların en önemli özelliği burada yatmaktadır. Esasen gelir ve servet dağılımı arasındaki yukarıda ifade ettiğimiz, sebep sonuç ilişkisi nedeniyle, gelir ve servet dağılımı birlikte etkilenmektedir. (Kozak,1994:58-59)

Çağımızdaki sosyal güvenlik hizmetleri de, esas amaçları tehlikeye uğrayanların güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak olduğu halde, dolaylı olarak da, geliri yeniden dağıtıcı bir fonksiyon görmektedirler. Bu bakımdan vakıfla aralarında benzerlik vardır. Ancak sosyal güvenlik sisteminin, servetin dağılımı ile bir ilgisi olmadığı halde, vakıflar, gelir dağılımından da önce servet dağılımını gerçekleştirmiş olmaktadır.

Vakıfların özel mülkiyetle devlet mülkiyeti arasında özel bir sosyal mülkiyet kategorisi oluşturması, yaygınlığı ölçüsünde, sistemi bütünüyle etkileyecek ve ona değişik bir özellik verecek kadar önem taşır. Gerçekten özel mülkiyetin kamu mülkiyeti aleyhine aşırı genişlemesi, belli ellerde aşırı yığılmalar sonucu sosyal adaletsizliklere, huzursuzluklara ve sosyal hizmetlerin aksamasına yol açmaktadır. Diğer yandan kamu mülkiyetinin aşırı boyutlara varması da mülkiyeti kullanma, buna tasarruf etme durumunda olan yönetici sınıfın ve devletin otoriter bir nitelik kazanması ve kişi hürriyetlerinin kısılması yönünde gelişmelere sebep olmaktadır. Böyle olunca, özel mülkiyetle, kamu mülkiyeti arasında uygun bir dengenin sağlanması, sisteme karakterini veren, toplum huzurunu, sosyal politikayı yakından ilgilendiren çok temel bir meseledir.

Gelir ve servet dağılımı toplum denge ve huzurunun korunmasında ve bu yolla toplumun devamının sağlanmasında büyük öneme sahiptir. Vakıflar nitelikleri itibarı ile gelir ve servet dengesini tesis etmek için kurulmuş kurumlar değildir. Ancak sosyal yardım ve dayanışmayı sağlarken, gelir –servet dağılımının adilleşmesinde büyük bir görev de icra ederler.

VIII.5. Sınıf Çatışmalarının Önlenmesi

Sosyal Politika dar anlamı ile emek ve sermaye arasındaki çelişkilerin ve eşitsizliğin, geniş anlamı ile tüm sınıflar arasındaki eşitsizliğin azaltılmasına çalışan bir disiplindir. Sosyal politikanın kapitalist toplumlara özgü, özünde emek-

sermaye çatışmasını azaltmaya çalışan bir uzlaşma aracı olarak ifade edebilmek mümkündür.(Koray,2000:10)

Toplumdaki servetin önemli bir kısmının, vakıf şeklinde, sosyal bir mülkiyet kategorisine aktarılması, özel teşebbüse dayalı sistemlerde görülen sınıf çatışmasını hafifleterek, sosyal ve insancıl bir piyasa ekonomisi modelinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilir. Ülkemizde sınıflararası çatışmaların ve buna dayalı ideolojilerin özellikle halk kesiminde ortaya çıkmasını önleyici bir fonksiyon gördüğünü söylemek mümkündür. Eğer vakıf, mülkiyet kategorisi olmayıp, bu servetin tamamı da özel mülkiyete konu olsaydı, vakıf mülklerin ulaştığı kapsam dikkate alındığında, bu durumun sosyal alanda çelişkileri artırıcı yönde etki yapacağı açıktı.

Gerçekten toplumda gelir-servet dengesizliklerinin problem haline gelmesinde ve büyük boyutlara ulaşarak sosyal patlamalara yol açmasında, gelir ve servetin bizzat kendisinden çok, onun kullanılış, harcaş şeklinin önemli olduğu daima göz önünde tutulmalıdır. Servetini hayır kurumları kurmada ve ülke kalkınmasına dönük yatırımlarda kullanan girişimci sınıfa karşı toplumda düşmanlık hislerinin doğması beklenemez. Durumu mikro açıdan yani işletme düzeyinde düşünecek olursak, işvereninin bu tür yardımlarından durumu uygun olan işçilerini yararlandırması ve bu tür faaliyetlere yöneldiğinin bilinmesi işyerindeki çalışma barışının sağlanması ve işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Çalışma yaşamındaki problemlerin kaynağına inildiğinde ekonomik nitelikteki faktörlerin çalışma yaşamında huzurun bozulmasında ve işçi işveren arasında yaşanan tartışmalarda önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, örneğin toplu pazarlık sisteminde en büyük problemler ücretlerin belirlenmesi üzerinde yoğunlaşmakta ve çoğu kez anlaşmalar bu meselenin çözümüyle sağlanabilmektedir. Vakıf kurumunun çalışma yaşamındaki en ciddi problem olarak görülen ekonomik problemleri, gelir ve servetin dağılımı yoluyla aşması, bu konuda yaşanan tartışmaların

azalmasına önemli faydalar sağlayacaktır. Özünde insana sevgi ve hoşgörüyü barındıran vakıf kurumunun sınıf çatışmalarının azaltılmasında bu anlayışı ile de etkin olacağı kesindir. (Kozak,1994:75-76)

VIII.6. İstihdama Katkısı

Vakıfların tarihimizde istihdam artışında sağladığı önemli desteklerden söz etmek mümkündür. Cumhuriyet döneminde vakıfların önemli ölçüde güç kaybetmelerine bağlı olarak, yarattıkları istihdam oranında da önemli düşüşler yaşanmıştır. Vakıf kurumunun yarattığı istihdam yanında, mesleğinde uzman kişilerin yetişmesine de önemli katkılar sağladığı ve vakıf kurumunu Anadolu coğrafyasında bu denli büyümesinde bu kimselerin önemli bir payının bulunduğu unutulmamalıdır.

Vakıf kurumunu ekonomik etkilerini ele alırken küçük ölçekte vakıfların amaçlarına ulaşmada bir işletme gibi çalışmaları gerekliliğini ifade etmiştik. Buna göre vakıfların günümüz örgütlenmesi içinde insan kaynağının etkin kullanımı meselesi büyük önem kazanmaktadır. Vakıflar yapıları itibarı ile insana büyük önem vermektedirler. Bu anlayış içerisinde vakıfların yeni dünya şartları altında örgütlendiği takdirde gerekli istihdamı oluşturacağı ve kaliteli işgücü yetişmesinde de bir okul gibi fonksiyon üstleneceği açıktır.

VIII.7. Eğitime Katkısı

Vakıfların eğitim sahasındaki hizmetleri, eğitimde fırsat eşitliğinin teminine büyük katkılar sağlamıştır. Eğitim amaçlı olarak vakıflar, maddi problemleri nedeni ile eğitime devam edemeyen gençlere eğitim olanakları sunmuş, bu yolla ülkenin insan gücü potansiyelinin etkin olarak kullanılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Sağlanan bu fırsat eşitlikleri ile sosyal adaletin tecellisine, insanların kabiliyetleri ölçüsünde gelişmesine ve sonuçta emek verimliliğinin artışına neden olmuşlardır. Diğer yandan vakıflar, eğitim yoluyla birincil gelir dağılımını önemli ölçüde

etkiler ve gelirin daha adil dağılımında etkin olur. (Zaim,1987:210)

Vakfedilen malların vakıf idarelerince işletme, yeni işletmeler kurma ve yapılan hizmetler karşılığı olan harcamalar yoluyla iktisadi büyümeye doğrudan katkıda bulunabilmektedir. Ayrıca vakıf kurumları aracılığı ile desteklenen eğitim kurumlarında kaliteli insan gücü yetiştirilmesi (beşeri kaynakların geliştirilmesi), sağlık, ulaşım, haberleşme gibi sahalarda yapılan harcamaların milli geliri dolaylı olarak, amme hizmetleri içerisinde olan işlerin vakıflarca üstlenilmiş olması iktisadi gücün artışına neden olmuş, devlet harcamalarının iktisaden verimli kullanılmasında etkin olmuştur.

Vakıfların asırlar boyunca Ahi kuruluşlarıyla bir arada bulunması her iki kurumunda karşılıklı olarak daha fazla gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu anlamda mesleki eğitimin yaygınlaşmasında ve meslek örgütleri içindeki çeşitli oluşumlarda vakıf kurumunun etkinliğini görebilmek mümkündür.

Çağımızın değişen ve dönüşen teknolojik yapısı içinde, vakıf kurumunun etkin görevler üstlenebileceği açıktır. Özellikle mesleki eğitim faaliyetlerinin işletme içinde örgütlenmesinde vakıf kurumundan faydalanmak mümkündür.

VIII.8. Dengeli Kalkınmanın Sağlanması

Bugün en gelişmiş ülkelerde bile, özel teşebbüs sistemi içinde, devletlerin izledikleri geniş sosyal amaçlı politikalara rağmen, ülke kaynaklarının özel ve toplumsal ihtiyaçlar arasında arzulanan dengeli dağılımı bir türlü gerçekleştirilememektedir. Bir toplumda vakıfların ve onların oluşturdukları toplumsal mülkiyet kategorisinin yaygınlaşması ölçüsünde, kaynakların toplumsal ihtiyaçlar için harcanması kolaylaşacak, bu kendiliğinden gerçekleşecek, devletin bu konuda zorlayıcı tedbirler almasına daha az ihtiyaç duyulacaktır.

Vakıfların dengeli kalkınmada olduğu kadar az gelişmişlikten kurtulmada da bazı faydalı ve yardımcı işlevler yüklenmesinin mümkün olduğu açıktır. Az gelişmiş ülkelerin açmazlarının çözümlerinden birinin yüksek servet sahibi sınıfların gelir ve servetlerinden bir kısmının, hem onların girişim şevklerini, kazanç arzularını kırmadan hem de tüketimi artırmalarını önleyerek bazı toplumsal hizmetlerin görülmesine aktarılması olduğu söylenebilir. Vakıflar bu gayenin gerçekleştirilmesinde en uygun araçlardan biri olarak görünmektedir.

Zamanımızda devletlerin maliye politikasının ve sosyal güvenlik sisteminin geliri yeniden dağıtıcı fonksiyonlarını işleterek, gelir-servet dağılımını ne ölçüde etkileyebilecekleri, geniş tartışmalara konu olmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülke şartlarında, işletmelerce ödenen dolaysız vergilerin hatta sosyal sigorta primleri ve diğer işveren katkılarının da dolaylı vergiler gibi fiyatlar yoluyla tamamen tüketiciye yansıtılacağı bugün genellikle kabul edilmektedir. Bu durumda, ikincil gelir dağılımının gelir dağılımında dar gelirliler yararına yol açtığı değişikliğin sınırlı kalacağı sonucuna varmak mümkündür. (Kozak,1994:70-75)

Az gelişmiş ülkelerde, serbest piyasa ekonomisi ile hızlı kalkınmanın maliyeti gelir dağılımında dengesizlik ve sosyal adaletin bozulmasıdır. Kalkınmanın devlet eliyle gerçekleştirilmesi istenir ve servet devlet mülkiyetine kayarsa,bunu tasarruf etme durumunda olan yönetici sınıf, otoriter yapıya bürünür ve bu da demokrasinin zarar görmesine neden olur. Vakıfların gelişmesi kalkınmada dengeleyici bir ara çözüm getirmektedir. Vakıflar, piyasa ekonomisi içinde kalkınmada, verimlilik faktörünü zedelemeyen, servet ve gelir dağılımını düzenleyerek, sosyal adaletin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır.

VIII.9. Diğer İşlevleri

Vakıfların iktisadi ve sosyal yapı üzerindeki bunca olumlu etkisinin yanı sıra, bir çok farklı işlevlerinden söz edebilmek de mümkündür. Vakıflara yardımlarda bulunan kimselerde, huzur ve tatmin duyguları hakimdir. Bu durum hem yardımı

alan hem de veren için geçerlidir. Sosyal güvenlik sisteminde ise böyle bir duruma rastlamak mümkün değildir. Vakıflar, insanlarda ulvi gayelerin yeşerip gelişmesine yardımcı olur. İnsana ileriye dönük bir prestij kazandırdığı için büyük bir manevi tatmin yaratır.

Vakıflar, ferdiyetçilik sebebiyle, sabit sosyal sermaye yatırımlarıyla da temayüz etme yarışı içerine girmişlerdir. Bugün öğündüğümüz eserler bu anlayışın ürünüdürler. Bu durum insanların zevklerini kemale erdirmiş, güzellikle sadeliğin kucaklaşmasını, fonksiyonla estetiğin barışmasını sağlamıştır. (Yazgan, 1986:256-257)

Ailenin eğitimi ve korunması konusunda aile vakıflarının halen önemli bir işlev yerine getirdiği açıktır. Yapılacak araştırma ve incelemelerde, aile bireylerinin zorunlu gereksinmelerinin karşılanması yanında ayrıca istedikleri doğrultuda harcaabilecekleri bir gelire sahip olmalarının doğalarına ve bencilliklerine uygun düşeceği sonucu elde edilmiştir. (Ballar, 1994:79-82)

Özellikle sanayi toplumlarında ortaya çıkan yalnız kalabalıkların toplandığı şehir hayatındaki yabancılaşma duygusunun hafifletilmesinde vakıflar önemli etkiye sahiptir. Vakıflar aracılığı ile yardım temin edenler, şehir hayatındaki yalnızlık, parçalanmışlık ve yabancılaşma duygusunun uyandıracığı bunalımlardan uzaklaşırlar. Vakıf kuranlar açısından faydası ise, insanların çevreleriyle bütünlük kurmalarını sağlaması, sorumluluk duygularını geliştirmesidir. Bu sorumluluk, ömrünün ve yaşadığı çevrenin sınırlarını da aşarak gelecek nesilleri ve ölümden sonraki ebedi hayatı kapsayacağına olan inançtır.

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasında vazgeçilemez kurumlar olmuş vakıfları, sağlıktan eğitime, sanattan istihdam yaratmaya kadar olan geniş yelpaze içerisinde etkilerini ve faydalarını anlatmak için onlarca çalışmanın dahi yeterli olmayacağı açıktır. Önemli olan tarihimizde uygulanma alanı bulan ve büyük gelişmelerin sağlanmasına neden olan vakıfların, günümüz ekonomik ve sosyal şartlarına uyumunun sağlanarak, yeni dünya düzeni

içerisinde etkin bir şekilde yerimizi alabilmemiz için, vakıf kurumun da en etkin şekilde örgütlenmesidir. Küreselleşme gerçeği karşısında, bir yandan ekonomik sınırların ortadan kaldırılması ve dünyanın tek pazar haline gelmesinden bahsedilirken diğer yandan, ülkeler kendi bünyeleri içinde bulunan kurumların etkinliğini artırarak, rekabet avantajı sağlama çabası içine girmektedirler.

IX. VAKIFLARIN GÜNÜMÜZDE ARTAN ÖNEMİ

Günümüzde kar amacı gütmeyen ve üçüncü sektör olarak da ifade ettiğimiz vakıf tipi yapılanmalar büyük önem kazanmıştır. Bu önemin nedenini değişik boyutlarıyla ele alıp inceleyebilmek mümkündür. Çağdaş toplum olabilmenin iki temel dayanağa sahip olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bunlar demokrasi ve piyasa ekonomisidir. Hem demokrasinin hem de piyasa ekonomisinin etkin çalışması sosyal sermaye denilen insan sermayesine bağlıdır. Sosyal sermayeyi geliştirmenin en önemli araçlarından birisi de hiç şüphe yok ki kar amacı gütmeyen vakıf tipinde örgütlenmelerdir.

Günümüzde vakıfların bu denli önem kazanmasında bireysel gelişim ihtiyacını ilk sırada değerlendirmek yerinde olacaktır. Yaşama ilişkin olan fiziksel ihtiyaçların karşılanmasının bireyleri yeterince tatmin etmemesi ve içinde buldukları topluma karşı sorumluluk bilinci içerisinde görev yapma arzuları vakıfların bireysel alanda önem kazanmasının en önemli nedenini oluşturmaktadır. Kişiler çalışma hayatı dışında sosyal sorumluluklarını kar amacı gütmeyen kuruluşlar eliyle gerçekleştirmektedirler.

Küreselleşme ve bilgi teknolojisindeki gelişmeler üçüncü sektör kuruluşlarının önem kazanmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan hızlı değişim sürecine bağlı olarak toplumsal ihtiyaçlar farklılaşmakta ve artmaktadır. Toplumsal ihtiyaçların artış gösterdiği alanlarda, yaşanan ekonomik ve küresel krizlerin etkisiyle devletin yetersiz kalması, kar gütmeyen yardım kuruluşlarının sayı ve kapsamını olumlu yönde etkilemiştir.

Günümüz modern toplumlarının temel unsurlarının piyasa ekonomisi ve demokrasi ve hukukun üstünlüğü olduğunu ifade etmiştik. Demokrasi, toplumun ortak çıkarlarına hizmet eden bir toplu karar alma mekanizmasıdır. Ancak demokrasi uygulamaları göstermiştir ki, temsili demokrasinin vatandaşların düşüncelerini tam olarak karar alma sistemine yansıtılmaları mümkün olmamaktadır. Toplumun önemli bir kesimi kimi zaman bu karar alma mekanizmasının dışında kalmaktadır. İşte bu görüşleri karar süreçlerine katmak, farklı görüşlerden yararlanmak, herkesi eşit olarak sesini duyurmanın yolu örgütlü toplum yapısından geçmektedir. Kar amacı gütmeyen vakıf tipindeki yapılanmalar bu örgütlenmelerin en yaygın olanıdır ve bu özellikleri ile demokrasinin gelişimine önemli katkılar sağlarlar.

X. SONUÇ

Vakıfların geçmişte, diğer alanlarda olduğu gibi, bir sosyal politika kurumu olarak da önemli işlevler yüklediğini, özellikle gelir servet dağılımında ve sosyal güvenlik konusunda çok önemli hizmetler gördüğünü ortaya koymaya çalıştık. Uygun şartların oluşturulması, gerekli yapısal değişikliklerin sağlanabilmesi ve ferdi yaklaşımlar şeklinde değil de, genel sosyal politika ile uyum içinde, onunla koordineli olarak faaliyette bulunmaları kaydıyla, vakıfların bugün de benzer işlevleri başarı ile yürütebileceği çalışmamız içerisinde vardığımız diğer bir sonuçtur.

Vakıfların işlevlerinin iyi anlaşılmasında bu kurumu günümüz insanına iyi tanıtmak büyük önem taşımaktadır. Vakıfların etkinliğinin artırılmasında bu mesele büyük önem taşımaktadır. Bunu bir sonucu olarak da sosyal güvenlik başta olmak üzere, sosyal hizmetlerin toplumun tabanına yayılması, daha kolaylık sağlanacak ve bu konularda devletin yükü önemli ölçüde azalacaktır.

Vakıfların içinde bulunduğumuz yüzyılda etkinliğini kaybetmiş ve unutulmaya yüz tutmuş kurumlar olduğunu söylemek ve yeni dünya düzeni anlayışı içinde

örgütlenemeyeceklerine inanmak, çalışmamızın muhtevasından da anlaşılacağı üzere, son derece yanlış bir düşüncedir. Özellikle Batı toplumlarında materyalist felsefenin birey temelinde oluşturduğu zararın giderilmesi ekseninde ortaya çıkan vakıf benzeri gönüllü yardım kuruluşlarının genişlemesi, tarihinde bu kurumu başarı ile çalıştırmış ve batıda mevcut olan problemlerin hiçbirini bu kurum sayesinde yaşamamış olan ülkemizde kullanılmasını zaruri kılmaktadır. Özellikle sosyal politika işlevleri ile vakıflar, günümüz sanayi toplumlarının yaşadığı bir çok sorunu bertaraf etme yeteneğine sahiptir.

Ülkemizde vakıfları işleyişi ve denetimi ile sorumlu olan Vakıflar Genel Müdürlüğü de vakıfların yeniden yapılanması kapsamında önemli bir revizyona tabi tutulmalıdır. Kurumun öncelikle rasyonel bir çalışma organizasyonuna kavuşması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle siyasi bir takım etkilenmelerden uzak bir işleyişin hakim kılınması gereği vardır. Kanımızca kurumun özerk yapılanması bu konuda atılacak ciddi bir adım olacaktır.

Vakıflar Türk-İslam sentezinin ve kültürünün temel yapı taşlarından birisidir. Bir İslam hukuku kurumu olmasına karşın, Türk devletlerinde en güzel uygulamaları görülmüş ve tüm dünyanın dikkatini çeken sanat şaheserler de vakıf ürünü eserler olarak ortaya çıkmıştır. Temelinde insan sevgisi ve hoşgörü olan vakıf kurumunun, içinde bulunduğumuz ekonomik ve sosyal sorunların aşılmasında önemli bir hareket noktasını oluşturacağı inancını taşımaktayım.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ Ahmet, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, TTK Yayın No: VII. Dizi, Sayı: 97, Ankara-1988.

AYDIN Davut, N. SALAM, M. BAŞAR, M. ÖZTÜRK, Kar Amacı Gütmeyen Sektör Olarak Vakıflar, T.C. Anadolu

- Üniversitesi Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Yayın No: 1999/1, Eskişehir-1999.
- BALLAR Suat, "Aile Eğitimi ve Korunması Amaçlı Aile Vakıfları Üzerine Düşünceler", XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınlar, Ankara-1994.
- Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk Vakıf Hizmetlerinde Kalite ve Verimlilik, Plaka Matbaacılık, Ankara-1998.
- GÖKÇEN Ahmet, "Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerin İktisadi Tesirleri", II. Vakıf Haftası Tebliğleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1985.
- GÜZEL Ülker, "Cumhuriyet Döneminde Vakıflar ve Ekonomik ve Sosyal Problemleri Çözüm Yolları", V. Vakıf Haftası Tebliğleri, Vakıflar Genele Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1987.
- KORAY Meryem, Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa-2000.
- KOZAK İ.Erol, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sayı: 7, Sakarya-1994.
- ÖKSÜZ Enis, "Sosyal Gelişmenin Unsurları Açısından Vakıf Müesseselerimiz", II. Vakıf Haftası Tebliğleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1985.
- ÖZTÜRK Nazif, Menşei ve Tarihi Gelişimi Bakımından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1983.
- SALEBCİ, "Tarih Boyunca Vakıflar", II. Vakıf Haftası Konuşma ve Tebliğler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1985.
- ŞENER Hasan, "Vakıflar Üzerine (Mali Açından Bir Yaklaşım)", Mülkiye Dergisi, Sayı: 31, Ankara Ocak-1978.
- YAZGAN Turan, IV. Vakıf Haftası Tebliğleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1986.
- YEDİYİDİZ Bahattin, İslam Ansiklopedisi, Vakıf maddesi, İstanbul-1982.

Kamu-İş; C: 7, S: 2/2003

ZAlM Sabahaddin, "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri", V. Vakıf Haftası Tebliğleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1987.